

მარიამ ჩხარტიშვილი

ქეთევან მანია

სოფიო ქადაგიშვილი

ქართული ნაციონალიზმის წარმოშობა*

სპეციალისტები განასხვავებენ ერების (ნაციების) ორ უმთავრეს ტიპს: პირველი ესაა ერები,¹ რომლებიც წარმოიშვნენ უშუალოდ მოდერნიზაციის შედეგად; მეორეა არიან ერები, რომლებიც შეიქმნენ პარადიგმული მოდელის მიხედვით და ნაციონალიზმის პროდუქტს წარმოადგენენ.

ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში ამ უკანასკნელ ტიპს „დაგვიანებული ერებს“ უწოდებენ. „დაგვიანებულს“ – ეს ტერმინი ქართულ სამეცნიერო სივრცეში პირველად გამოიყენა ე.ჯგერენაიამ. მას იმეორებს გ.ნოდია ც ინგლისურენოვან ლიტერატურაში გავრცელებული late modernization (ნაგვიანვე მოდერნიზაცია) და catch-up modernization (დაწვევითი მოდერნიზაცია) ფარდად.²

ქართველი ერს, ჩვენი აზრით, სავსებით სამართლიანად, სწორედ ამ უკანასკნელ ტიპს განაკუთვნიებენ.

* წაკითხულია მოხსენებად პუბლიკარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის მეხუთე სამეცნიერო კონფერენციაზე, რომელიც მიემდგვნა პროფ. გივი ჟორდანიას 100 წლისთავს (თბილისი, 2011, 8 ივლისი).

¹ მეცნიერთა უმრავლესობის აზრით, ერი-მოდელი იყო სამი: ინგლისელები, ამერიკელები, ფრანგები, თუმცა ზოგი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ ასეთი იყო მხოლოდ ინგლისელი ერი, რომელიც წარმოადგენს ყველაზე პირველ და, აქედან გამომდინარე, პარადიგმულ ნაციას. ლ. გრინფელდის აზრით, მაგალითად, „ინგლისელი ერის დაბადება არ ნიშნავდა მარტოოდენ ერთი ერის დაბადებას. ეს იყო ერების დაბადება, ნაციონალიზმის დაბადება“ (L. Greenfeld. Nationalism. Five Roads to Modernity. Harvard University Press. Cambridge. Massachusetts. London. 1992. Paperback edition 1993, გვ. 23).

² გ. ნოდია. ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი – ქართველი ერის დაბადება. ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი კონფერენციის მასალები. 26-27 ნოემბერი. 2007. თბ. 2009, გვ. 135, შენ. 9.

ქართველი ერის „დაგვიანებულ ერად“ სახელდება სრულიად ლოგიკურია, თუ ნაციების წარმოშობას მოდერნიზაციასთან დაკავშირებულ მოვლენად მივიჩნევთ. ეს, ცხადია, არ ნიშნავს, ქართული ერთობის ღრმა ეთნიკური ფესვების და ისტორიის უარყოფას. ატრიბუტი „დაგვიანებული“ უბრალოდ ამსახველია იმ უდავო ფაქტისა, რომ ქართულ ერთობას მოდერნიზაცია შედარებით გვიან შეეხო და, შესაბამისად, ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესიც ნაგვიანეად განვითარდა.³

ამგვარად, ქართველი ერის ჩამოყალიბებაში წამმართველი როლი არა მოდერნიზაციამ, არამედ ქართულმა ნაციონალიზმმა შეასრულა. ქართველი ერი ქართული ნაციონალიზმის შედეგს წარმოადგენს. აქედან ცხადია, რომ ქართული ნაციონალიზმის ისტორია არის საქართველოს ისტორიის გასაღები პრობლემა. მიუხედავად ამისა, ვერ ვიტყვით, რომ დღეს იგი სათანადოდ შესწავლილი საკითხია. უკანასკნელ წლებში ამ მიმართულებით წარმართული ინტენსიური კვლევები, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ, ვერ ავსებს იმ დიდ ხარვეზს, რომელიც ამ საკითხის შესწავლაში არსებობს საბჭოური ისტორიოგრაფიული პრაქტიკის მიზეზით. საქმე ისაა, რომ საბჭოელი მარქსისტი ისტორიკოსების მიერ ნაციონალიზმი მიიჩნეოდა ცრუ ბურჟუაზიულ იდეოლოგიად. ამის გამო აღნიშნული თემა რჩებოდა სამეცნიერო დისკურსის მიღმა.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს მითითებული ხარვეზის ნაწილობრივი შევსება, კერძოდ, ჩვენ გვინდა დავახასიათოთ ქართული ნაციონალიზმის ისტორიის საწყისი ეტაპი.

იმისათვის, რომ ქართული ნაციონალიზმის ისტორიის რეპრეზენტაციისას მკითხველისათვის გასაგები იყოს ფაქტების ჩვენეული ხედვა, აუცილებლად მიგვაჩნია თავიდანვე განვმარტოთ თუ როგორ გვესმის ნაციონალიზმის ფენომენის რაობა და როგორ წარმოგვიდგენია იმ პროცესის არსი, რომელსაც „ნაციონალური კონსოლიდაცია“, გნებავთ, „ნაციონალური მობილიზაცია“ ეწოდება.

ამ შემთხვევაში ჩვენ მოვიშველიებთ ბრიტანელი მეცნიერის, ნაციის ფენომენის ეთნოციმბოლისტური ინტერპრეტაციის ერთ-ერთი ავტორის ე. დ. სმითის თვალსაზრისს. მისი განმარტებით, ნაციონალიზმი არის „იდეოლოგიური მოძრაობა იმ მოსახლეობის ავტონომიურობის, ერთიანობის და იდენ-

³ ეთნიკური კონსოლიდაციის თვალსაზრისით კი ვითარება სულ სხვაგვარია: ქართული ეთნიკური ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ძველი ერთობაა ისტორიაში ცნობილთა შორის.

ტურობის მისაღწევად, რომელიც მისი ზოგიერთი წევრის მიერ განიხილება როგორც არსებული ან პოტენციური ნაცია“.⁴

ე. სმითი ამას უწოდებს ნაციონალიზმის „სამუშაო დეფინიციას“. ჩვენც მივიღოთ იგი ასეთად. მასში კარგად ჩანს, ნაციონალიზმის სამი ფუნდამენტური იდეალი, კერძოდ, ის ფაქტი, რომ ყოველი ნაციონალისტური იდეოლოგიის მიზანს წარმოადგენს ნაციონალური ავტონომიურობა (იქნება ეს კულტურული, არასრული პოლიტიკური თუ სრული პოლიტიკური); ნაციონალური იდენტობის განსაზღვრა; ჯგუფის შინაგანი ერთიანობის მიღწევა, რაც გულისხმობს შიდა პოლიტიკური საზღვრების ელიმინაციას და კოლექტივის სოციალურ და კულტურულ ჰომოგენიზაციას.

ზემოთ მოყვანილი დეფინიციის ღირსებად მიგვაჩნია ისიც, რომ მასში გამოკვეთილია ნაციონალისტების (ანუ მათი ვინც სმითისეული დეფინიციის ფიგურირებს როგორც მშობლიური ერთობის ნაციად გარდაქმნის მოსურნე ფენა) წამმართველი როლი.

ნაციონალიზმი ინტერნაციონალური მოვლენაა იმ აზრით, რომ გავრცელებულია მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში. არაერთგვაროვან ისტორიულ გარემოში მას აქვს სხვადასხვა შეფერილობა, მაგრამ ამ მოძრაობის ტაქტიკა და სტრატეგია, როგორც წესი, ყველგან ერთი და იგივეა. საქმე ისაა, რომ, როგორც ამას დამაჯერებლად აჩვენებს ე. სმითი, ნაციონალიზმს ყველგან ერთი და იგივე აქვს ფუნდამენტური იდეალები. სწორედ ამ იდეალების ამსახველია ზემოთ მოცემული დეფინიცია.

აღნიშნული საერთო იდეალები ნაციონალისტურ იდეოლოგიას და მისით წარმართულ მოძრაობას ანიჭებს უნივერსალურ და ობიექტურ ხასიათს: „ნაციონალიზმს თავისი საკუთარი წესები, რითში, მახსოვრობანი აქვს, რომელნიც მათ მატარებელ პიროვნებათა ინტერესებს უფრო მეტადაც კი აყალიბებენ, ვიდრე თავად ისინი მოხაზავენ მათ კონტურებს, მოსავენ რა მათ თვალსაჩინო „ნაციონალისტური“ პოლიტიკური ფორმით და წარმართავენ რა მათ კარგად ნაცნობი ნაციონალისტური მიზნებისაკენ“.⁵

ნაციონალიზმი შიდა ჯგუფური სოლიდარობის იდეოლოგიაა. ცხადია, ამგვარი სოციალური ფუნქციის იდეოლოგიები წინა მოდერნის ეპოქამაც

⁴ ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა. ქართული ტექსტის რედაქტორი რ. ამირეჯიბი-მალეფი. თბ. 2004, გვ. 31.

⁵ ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა, გვ. 23.

მრავლად იცის. მაგრამ ჩვენ ბევრი სხვა მკვლევრის მსგავსად ვიზიარებთ იმ აზრს, რომ ნაციონალიზმი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში გამოდის ისტორიულ არენაზე.

ნაციონალიზმი არაა მარტო პოლიტიკური მოვლენა. ის უმჭიდროესადაა დაკავშირებული კულტურასთანაც. როგორც შენიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, ნაციათა სამყარო აყალიბებს ჩვენს ზოგად ხედვებს და სიმბოლოთა სისტემასაც.⁶

ჩვენც, მრავალი მეცნიერის მსგავსად, ვფიქრობთ, რომ ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესში გადამწყვეტი როლი ენიჭება ჯგუფის კულტურულ ელიტას, მაგრამ მისი როლი გვესმის არა როგორც სრულიად ვოლუნტარისტული სოციალური ინჟინერია, არამედ ეთნოსიმბოლისტური აზრით, ანუ როგორც კულტურული ელიტის მიერ განხორციელებული ნაციონალური თვითგანსაზღვრა იმ კულტურის ჩარჩოებში, რომლის მატარებელია ის მოსახლეობა, რომელიც უნდა გარდაიქმნას ნაციად. ანუ ჩვენ ამ შემთხვევაშიც ვიზიარებთ ზემოთ უკვე არაერთხელ დამოწმებული მეცნიერის ე. სმითის თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ანუ ნაციონალიზმით მართული მოძრაობის არსი მდგომარეობს ინტელიგენციის მიერ ეთნიკური მემკვიდრეობიდან შერჩეული მასალის რეინტერპრეტაციაში.⁷

ნაციონალიზმის უმთავრეს ინდიკატორს წარმოადგენს „ხალხის“ კონცეპტუალიზაცია: „ნაციონალიზმის სპეციფიკურობა წარმოდგება იმ ფაქტისაგან, რომ ნაციონალიზმი ინდივიდუალური იდენტობის წყაროდ მიიჩნევს ხალხს, რომელიც განიხილება, როგორც სუვერენობის წყარო, ლოიალობის უმთავრესი ობიექტი და კოლექტიური სოლიდარობის საფუძველი“.⁸

„ხალხი“ ყოველგვარი ხელისუფლების წყარო და ლეგიტიმაციის ბაზისი ხდება, იგი იწყებს საკუთარი თავის თაყვანცემას. ფაქტობრივად ხალხი იკავებს ადგილს, რომელიც წინა მოდერნის ეპოქის ქრისტიანულ ევროპაში

⁶ „...ნაციონალიზმის მნიშვნელოვნება მხოლოდ პოლიტიკის სფეროთი არ შემოიფარგლება. მას კულტურული და ინტელექტუალური შინაარსიც აქვს, რადგან ჩვენს მსოფლხედვას და სიმბოლოთა სისტემას „ნაციათა მსოფლიო“ აყალიბებს“ (ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა, გვ. 22).

⁷ ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა, გვ. 44.

⁸ L. Greenfeld. Nationalism. Five Roads to Modernity, გვ. 4.

ეჭირა კურთხეულ მონარქს. აი, როგორ მსჯელობენ ამ საკითხზე ზ. ანდრონიკაშვილი და გ. მაისურაძე: „კოლექტიური იდენტობა ქრისტიანულ სამყაროში ეფუძნება ორ ძირითად პოსტულატს: ქრისტიანი ხალხის ევქარისტულ ერთობას, რომლის განხორციელებას წარმოადგენს ეკლესია. მეორე არის ეკლესიის ლოიალობა კურთხეული მონარქისადმი. მეფის უხრწნელ სხეულს წარმოადგენს მისი სამეფო“.⁹

განმანათლებლობამ ეს უკანასკნელი ვითარება ძირეულად შეცვალა. სუვერენული ხალხის კონცეპტი საზოგადოებრივ პერცეფციებში, როგორც ითქვა, იკავებს მონარქის, როგორც ერთადერთი ლეგიტიმური მმართველის, ადგილს. ნაციონალიზმის, როგორც განმანათლებლობის პროექტის ნაწილის, გააზრების აუცილებლობას აჩვენებს მისი კავშირიც საგანმანათლებლო ქსელების ჩამოყალიბებასთან, მასობრივ მედია საშუალებების გავრცელებასთან, საჯარო სივრცეების გაფართოებასთან.¹⁰

მეტიც, სპეციალისტები მიუთითებენ და, ჩვენი აზრით, საკვებით სამართლიანადაც იმას, რომ ნაციონალიზმი თავდაპირველად მოვიდა როგორც დემოკრატიის ფორმა: „სუვერენობის დაკავშირება ხალხის წიაღთან და აღიარება სხვადასხვა ფენის ფუნდამენტური თანასწორობისა, რაც მოდერნის ეპოქის ნაციონალური იდეის არსებას წარმოადგენს, ამავე დროს დემოკრატიის ბაზისური პრინციპია. დემოკრატია დაიბადა ნაციონალურ თვითცნობიერებასთან ერთად. ეს ორი არსებითად ურთიერთდაკავშირებულია და არცერთის გაგება არ შეიძლება ამ კავშირის მიღმა ...თავიდან ნაციონალიზმი ვითარდებოდა როგორც დემოკრატია. და სადაც თავდაპირველი განვითარების პირობები უცვლელია, ამ ორის იგივეურობაც შენარჩუნებულია“.¹¹

მოყვანილი ზოგადი მსჯელობა საშუალებას გვაძლევს ჩვენი საკვლევი ამოცანა, რომელიც ქართული ნაციონალიზმის საწყის ეტაპს შეეხება, წარმოვადგინოთ ანალიზისათვის უფრო მოსახელთებელ ორ საკითხად. კერძოდ, მათ შეიძლება მივცეთ შემდეგი ორი კითხვის სახე: 1. ქართულ სინამდვილეში როდის ჩნდება ისტორიის არენაზე ხალხი, როგორც დამოუკიდებელი აქ-

⁹ Z. Andronikashvili, G. Maisuradze. Secularization and Its Vicissitudes in Georgia. – Identity Studies. Ilia State University. Tb. 2010. №2. გვ. 6.

¹⁰ გ. თევზაძე საინტერესო ნიუანსებით და დასაბუთებით ამდიდრებს დებულებას განმანათლებლობის პროექტთან ნაციონალური იდენტობის წარმოქმნის ფაქტის კავშირის შესახებ. იხ. მისი სტატიები „რა არის „დიდი იდენტობა“. ჟურნალი „სოლიდარობა“. ინტერენეტ-ვერსია.

¹¹ L. Greenfeld. Nationalism. Five Roads to Modernity, გვ. 10.

ტორი? 2. როდის დასტურდება ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში განმანათლებლური იდეების გავრცელება?

ორივე ეს კითხვა უკავშირდება „ხალხს“. მისი ახალი რეალური როლის გამოკვეთას და ამ როლის დაფიქსირებას საზოგადოებრივ ცნობიერებაში. როგორც ითქვა, ესაა ნაციონალიზმის თავდაპირველი და არსებითი მნიშვნელობა.

მაგრამ ვიდრე ამ კითხვებს ვუპასუხებდეთ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვთქვათ, რას წარმოადგენდა ქართული ერთობა, როცა მსოფლიო ისტორიული პროცესის ახალი წამმართველი ძალა – ნაციონალიზმი – გაჩნდა. ეს იმისათვის გვჭირდება, რომ ვიცოდეთ, რა ეთნიკური მემკვიდრეობის პატრონი იყო მოსახლეობა, რომლის ნაციად გარდაქმნას შეეცადა ჯგუფის კულტურული ელიტა.

წინა მოდერნის ხანაში არსებობდა ქართული ეთნიკური ერთობა ძალიან განვითარებული კულტურით და ჯგუფური სოლიდარობის გამოკვეთილი გრძნობით. ამ კულტურას დიდი ხნის განმავლობაში მეურვეობას უწევდნენ ერთიანი სახელმწიფოებრივი ინსტიტუციები. ქართველებს ჰქონდათ გამოკვეთილი ისტორიული მეხსიერება დაფიქსირებული უაღრესად მაღალხარისხოვან ისტორიოგრაფიულ ძეგლებში; ენობრივი და რელიგიური იდენტობა, მიჯაჭვულობა გრძნობა გარკვეული ტერიტორიისადმი, რომლის ძირითადი ბირთვის უცვლელად დანარჩუნება საუკუნეების განმავლობაში ხერხდებოდა. ჰქონდათ რჩეულობის მითი, საერთო წინაპრიდან წარმომავლობის კარგად დამუშავებული კონცეფცია და გარკვეული პერიოდიდან *ოქროს ხანის* კონცეპტიც, როგორც მაკონსოლიდებული იდეა. ეს ყველაფერი იმდენად მძლავრი და გამოკვეთილი იყო, რომ პოლიტიკური ფრაგმენტაცია კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე აღმოცენებულ ეთნიკურ ერთიანობას ზიანს თითქმის ვერ აყენებდა. XVIII საუკუნის პოლიტიკურ დოკუმენტებში ქართველთა პოლიტიკური ერთობის საწინდრად დასახელებულია ყველა უმთავრესი ეთნიკური მარკერი, როგორცაა საერთო წარმომავლობა ანუ ქართლოსიანობა, საერთო ენა, საერთო რელიგია.

რომ პოლიტიკურ დეზინტეგრაციას ქართული ეთნიკური ერთობის (ეთნიკის) დესტრუქცია არ გამოუწვევია, ეს კარგად ჩანს არაერთი ფაქტით და განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ კი XVIII საუკუნეში შექმნილი ერთი დოკუმენტით, რომელიც ხშირად არის სპეციალურ ლიტერატურაში დამოწმებული სწორედ შესაბამისი ეპოქის საზოგადოებრივი პერცეფციების შესახებ წარ-

მოდგენის შექმნის მიზნით. ესაა საქართველოს ტეროტორიაზე ამ დროს არსებულ პოლიტიკურ გაერთიანებათა – სამეფო-სამთავროებს შორის 1790 წელს დადებული ხელშეკრულება ურთიერთთავდაუსხმელობისა და საგარეო საფრთხის შემთხვევაში სოლიდარობის შესახებ: „ტრაზტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, საზოგადოებისათვის შეერთებისა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეუფოსა ქალაქსა თფილისს 1790 წელს“.¹²

აქ კვითხულობთ შემდეგს: „ვინაითგან ყოველთა ივერიელთა, მსახლოელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა, აქვსთ ერთმორწმუნეობა, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხებლობითცა სიყვარული, ვითარაცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ, ზემოხსენებულთა ქუეყანათა ივერიისათა მეფენი და მთავარნი აღუვსოქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა“.¹³

როგორც ვხედავთ, ესაა პოლიტიკური დოკუმენტი, მაგრამ საინტერესო ისაა, რომ ამ პოლიტიკური ხელშეკრულების საფუძვლად და ფაქტობრივად მის ლეგიტიმაციად დასახელებულია ყველა ამ ერთეულის საერთო იდენტობა, კერძოდ, კი ჩამოთვლილია კონკრეტული ეთნიკური მარკერები, საერთო წარმომავლობა, რელიგია, ენა, ისტორია.

საერთო წარმომავლობა – ქართლოსიანობა – ხაზგასმულია 1802 წლით დათარიღებულ დავით ბატონიშვილის წერილშიც იმერეთში გადახვეწილი იულონ ბატონიშვილისადმი: „უმოწყალეო მეფის ძეო, იულონ, ჩემო მოწყალეო ხელმწიფეო, ამ ჟამად ოდეს წავიკითხე განცხადებაი ესე ერთადმი ქართლოსიანთა...“¹⁴

ამგვარად, ქართული ერთობის წევრები საერთო ეთნიკური წარმომავლობის მძაფრი განცდით შეხვდნენ იმ ეპოქას, როცა ისტორიის არენაზე ნაციონალიზმი გამოვიდა. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ ქართული ნა-

¹² სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად შესვდებით ამ დოკუმენტის განმარტებას. იხ. მაგ. ს. ჯანაშია. ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ. შრომები. VI. თბ. 1988, გვ. 187. შდრ. დ. მუსხელიშვილი. ქართველთა თვითსახელწოდების ისტორიისათვის. საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია (რედ. გ. პაიჭაძე). თბ. 1993, გვ. 374; აგრეთვე, რ. თოფჩიშვილი. ქართველი ერის ეთნიკური განვითარება (მოკლე ისტორიული მიმოხილვა). ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი (რედ. დ. მუსხელიშვილი). თბ. 2002, გვ. 146-147.

¹³ იხ. ი. დოლიძე. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 501.

¹⁴ იხ. ს. კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921. თბ. 2003, გვ. 62.

ციონალიზმის ერთ-ერთი წყარო და შემადგენელი ნაწილი იყო ეთნიკური მემკვიდრეობა, ფაქტებით ძალიან მდიდარი ეთნიკური ისტორია.

პოლიტიკური თვალსაზრისით საქართველოსათვის ძალიან მძიმე იყო XVII საუკუნე, თუმცა ასევე უაღრესად მძიმე XVI საუკუნის შემდგომ ზოგი მკვლევარი კულტურის თვალსაზრისით XVII საუკუნეში ერთგვარ რენესანსსაც კი ხედავს. მძიმე პოლიტიკური ვითარება, პერმანენტული შემოსევები გაგრძელდა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარშიც. მხოლოდ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ერთგვარი შეება და ამის შედეგად აღორძინება ჰპოვა საქართველომ. ეს უკავშირდებოდა ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილის პოლიტიკურ გაერთიანებას, რომელსაც მეფეები მამა-შვილი თეიმურაზ მეორე და ერეკლე მეორე ჩაუდგნენ სათავეში. ამ მეფეების, განსაკუთრებით, ერეკლე მეორეს დროს ადგილი ჰქონდა ქვეყნის მოდერნიზაციისაკენ მიმართულ რეფორმებს. ეს რეფორმები გარკვეულად ჰგავდა პეტრე პირველის და ეკატერინე მეორის დროინდელ რუსეთში მიმდინარე გარდაქმნებს ანუ განათლებული აბსოლუტიზმის სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული.¹⁵

ერეკლე მეორე დაბეჯითებით ეძიებდა მოკავშირეებს დასავლეთ ევროპაში, მაგრამ დასავლეთის დაინტერესება ქართული საკითხით მან ვერ შეძლო. ამკარად ამ მარცხის საკონსესაციოდ ერეკლემ 1783 წელს გააფორმა ხელშეკრულება რუსეთთან, რომელიც ცნობილია გეორგიევსკის ტრაქტატის სახელწოდებით და რომელიც, როგორც ცნობილია, რუსეთის მიერ ერეკლეს სახელმწიფოს სამხედრო დაცვას გულისხმობდა.¹⁶

თუ გავითვალისწინებთ იმ კურსს, რომელსაც წარმართავდა ერეკლე ქვეყნის მოდერნიზაციის კუთხით, ქართველ მეფეს რუსეთის არა მარტო სამხედრო ძლიერება იზიდავდა. ერეკლეს ამკარად სურდა ქვეყანა მოექცია განმანათლებლური პროექტის მოქმედების ორბიტაში. რადგან ამის მოხერხება მან განმანათლებლობის უშუალო სამშობლოსთან – დასავლეთ ევროპასთან ურთიერთობის გზით ვერ შეძლო, ერეკლე რუსეთის გზით შეეცადა მიზნის მიღწევას. XVIII საუკუნეში საქართველოს განვითარება ამკარად იყო მოდერნიზაციის ნიშნით აღბეჭდილი. რუსეთთან სამოკავშირეო ხელშეკრულება, გარკვეული აზრით, ამ განვითარების გზაზე, და შესაბამისად, ნაციის ქმნადო-

¹⁵ ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის. თბ. 2010, გვ. 25 და შემდგომ; შდრ. L. Greenfeld. Nationalism. Five Roads to Modernity, გვ. 191-204.

¹⁶ ა. თაბუაშვილი. ერეკლე მეორის ეკონომიკური კონცეფციები ქვეყნის მმართველობის მოდერნიზაციისათვის.

ბის გზაზე გადადგმულ ერთ-ერთ ნაბიჯად უნდა ჩაითვალოს. ამ ხელშეკრულებით ჩანს ქართული ერთობის სწრაფვა გარკვეულ სუვერენულ უფლებაზე უარის თქმის სანაცვლოდ დაინარჩუნოს უმთავრესი იდენტობრივი მარკერები და შემდგომაც განავითაროს ისინი.

მაგრამ ქართველი მეფის იმედები ხელშეკრულებამ ვერანაირი თვალსაზრისით ვერ გაამართლა. სამოკავშირეო ხელშეკრულება დადებული იყო საერთაშორისო სამართლის ორ თანაბარუფლებიან სუბიექტს შორის. იგი საქართველოს შინაგან საქმეებში ჩარევას არ გულისხმობდა, პირიქით, მისი პოლიტიკური მოწყობის შენარჩუნების გარანტიად განიხილებოდა. იგი ცნობდა საქართველოს ტახტზე ბაგრატიონთა დინასტიის ლეგიტიმურობას და მისი დაცვის ვალდებულებას იღებდა. მაგრამ რუსეთის მმართველ წრეებში მომწიფდა საქართველოს უშუალო შეერთების გეგმა. ჯერ კიდევ 1800 წლის 18 დეკემბერს იმპერატორმა პავლე პირველმა ხელი მოაწერა მანიფესტს ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს დოკუმენტი საიდუმლოდ იქნა გადმოგზავნილი საქართველოში რუსეთის წარმომადგენელ გენერალ კნორინგისათვის. მანიფესტის ხელმოწერიდან ათი დღის შემდგომ მეფე გიორგი ერეკლეს ძე (გიორგი მეთორმეტე) გარდაიცვალა. იმპერატორის ბრძანების გამოსვლამდე ქართლ-კახეთის ტახტის დაკავების ნებას რუსები არავის არ აძლევდნენ. დავით გიორგის ძე, მიუხედავად მის მომხრეთა დაჟინებული თხოვნისა, ვერ ბედავდა ტახტის დაკავებას და ელოდებოდა იმპერატორის ბრძანებას მისი მეფედ დამტკიცების შესახებ. 1801 წლის 16 თებერვალს თბილისის სიონის საკათედრო ტაძარში წაკითხულ იქნა პავლე პირველის მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ბატონიშვილები საქართველოდან გაიწვიეს. მიუხედავად იმისა, რომ ამ მანიფესტში ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის და მასზე ბაგრატიონთა საგვარეულოს ლეგიტიმური უფლების შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი, საქართველოში არ კარგავდნენ იმპერიის შიგნით ავტონომიის შენარჩუნების იმედს და დავით ბატონიშვილი კვლავ ელოდებოდა იმპერატორისაგან მეფედ დამტკიცებას, ამგვარად ამაოდ. პავლე პირველის მკვლელობის შემდგომ ქართლ-კახეთის ბედის საბოლოო გადაწყვეტა წილად ხვდა მომდევნო იმპერატორს ალექსანდრე პირველს, რომელმაც ეს საკითხი ხელისუფლებაში მოსვლის უმაღლეს დონეზე სახელმწიფო საბჭოში განსახილველად. თავად იმპერატორი ყოყმანობდა, ევროპის წინაშე ეჩრთიერებოდა უძველესი სამეფო დინასტიისათვის იმ უფლებების წართმევა, რისი დაცვის გარანტიად თავად რუსეთი გამოვიდა 1783 წლის

ტრაქტატით. თუმც სახელმწიფო საბჭომ იმპერატორის დარწმუნება შეძლო. შედეგად 1801 წლის 12 სექტემბერს პეტერბურგში გამოქვეყნდა მანიფესტი აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. 1802 წლის აპრილში გენერალი კნორინგი რუსი მოხელეების თანხლებით, რომელთაც მოჰქონდათ ვახტანგ მეექვსის მიერ რუსეთში გატანილი წმინის ჯვარი, თბილისში საზეიმოდ შემოვიდა. სიონის ტაძარში ამჯერად ალექსანდრე პირველის მანიფესტი წაიკითხეს. ასე გაუქმდა ქართული სახელმწიფო და უუფლებოდ დარჩა მმართველი სამეფო ოჯახი. საქართველო შევიდა რუსეთის უშუალო დაქვემდებარებაში.¹⁷

ეს არ იყო რიგითი პოლიტიკური აქტი. ქართული იდენტობა ბაგრატიონთა დინასტიასთან მჭიდროდ იყო ასოცირებული. ამ დინასტიას ეთნიკური მარკერის მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი მოშლა ქართველთა მიერ აღქმულ იქნა, როგორც ნამდვილი კატასტროფა¹⁸ და არსებითად, როგორც ქართული იდენტობის საფუძვლის მოშლა.

ეს ნაწილობრივ განპირობებული იყო საქართველოს ისტორიული განვითარების სპეციფიკით, კერძოდ, იმით, რომ ბაგრატიონთა დინასტიის მეფეები ქართველთა სახელმწიფოს სათავეში იყვნენ უპრეცედენტოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ისინი თავს უფლის შთამომავლებად სახავდნენ და ქართული ერთიანობის საკრალურ საფუძველს წარმოადგენდნენ. ქართული იდენტობის ამ მარკერის მოშლა ანუ ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის გაუქმება ნიშნავდა ქართული ერთობის ლოიალობის უმთავრესი ობიექტის გაქრობას, რაც თავად იდენტობის მოსპობის წინაპირობად შეიძლება ქვეყლიყო. ამიტომ, როგორც ითქვა, აღნიშნულმა ფაქტმა ქართული ერთობის წევრებზე მოახდინა წარმოუდგენლად დიდი შთაბეჭდილება. ფაქტობრივად იგი იქცა კოლექტიურ ტრავმად. სწორედ ეს ტრავმა იქცა პირველი ნაციონალისტური გამოსვლების მაპროვოცირებელ ფაქტად.

საქართველოში საერთო მიზნის გარშემო მთელი ერთობის კონსოლი-

¹⁷ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შესახებ ისტორიული ექსკურსის წყაროს ჩვენთვის წარმოადგენს ა. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921. თბ. 1980, გვ. 11-30; იხ. აგრეთვე, ს. კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921. თბ. 2003, გვ. 59-65.

¹⁸ აღნიშნული კატასტროფის აღსაწერად ზ. ანდრომიკაშვილი და გ. მაისურაძე იყენებენ ფსიქოანალიზის ტერმინს „ფიქსირება ტრავმაზე“ მიიჩნევენ რა, რომ ქართული ერთობის პერცეფციები დიდი ხნის მანძილზე განისაზღვრა სწორედ ამ ფაქტით. Z. Andronikashvili, G. Maisuradze. Secularization and its Vicissitudes in Georgia. Identity Studies. 2010. № 2, გვ. 7.

დაცია და ხალხის ისტორიის სუბიექტად ქცევა ანუ ნაციონალიზმი ევროპული საგან განსხვავებულად იდგამს ფეხს. პარადიგმული ნაციების წარმოშობის ქვეყნებში ინგლისსა და საფრანგეთში ხალხმა თვითდამკვიდრება მეფესთან დაპირისპირებით და მისი მკვლელობით (რიტუალური მსხვერპლშეწირვით) დაიწყო. საქართველოში ხალხს მეფე არ მოუკლავს. პირიქით, მეფობის აღდგენის ლოზუნგით განაცხადა თავისი თავი.

მხედველობაში გვაქვს სახალხო აჯანყებები, რომლებიც მოჰყვა უშუალო რუსული მმართველობის დამყარებას საქართველოში.

პირველი ასეთი გამოსვლა დასტურდება კახეთში 1802 წელს: „მღელვარების პირველი კერები ქიზიყში გაჩნდა. თავადაზნაურობა და გლეხობა (ერთი ცნობით 40 ათასი კაცი) 1802 წ. 25 ივლისს შეიკრიბა კელმენჩურს და გამართა სჯაბაასი ქვეყნის მდგომარეობაზე. ამ შეკრების დასაშლელად ჯარის ნაწილები გაიგზავნა, მაგრამ იგი შეთქმულებმა უკანვე გააქციეს. თავადაზნაურობამ და გლეხობის საგრძნობმა ნაწილმა ფიცი დასდო იულონის ერთგულებაზე, თან შიგნით კახეთის მოსახლეობას მოუწოდა გამოსვლისაკენ“.¹⁹

ამ მიმართვას მთელი კახეთი გამოეხმაურა. მოძრაობის მეთაურებმა იმპერატორის სახელზე თხოვნა შეადგინეს, რომელშიც მეფობის აღდგენას მოითხოვდნენ და უმეფობას ანუ „ფრანციელთ მსგავს რესპუბლიკობას“ უარყოფდნენ.

მართალია, უარყოფენ, მაგრამ ძალიან საინტერესოა, რომ იცნობენ და ფიქრის საგანი გამხდარა „რესპუბლიკობა“.

ქართული მონარქიის აღდგენის სურვილი ამ გამოსვლას წინა მოდერნის, წინარე ნაციონალიზმის ეპოქასთან აკავშირებს, მაგრამ სახალხო ხასიათი, ფართო სოციალური სოლიდარობა საფუძველს იძლევა ეს გამოსვლა ნაციონალისტურად მივიჩნიოთ და საქართველოში ნაციონალიზმის ისტორიის დრო სწორედ მისი მეშვეობით „ჩავართოთ“.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს და მომდევნო გამოსვლები უკვე კარგა ხანია კვალიფიცირებული ეროვნულ გამოსვლებად. მაგრამ არსებული დისკურსის ანალიზი აჩვენებს, რომ „ეროვნული“ არ უდრის „ნაციონალისტურს“. საბჭოთა პერიოდში „ეროვნულ ბრძოლას“ სპეციალისტები განიხილავდნენ, როგორც მოძრაობას უცხოთა წინააღმდეგ თვითობის შენარჩუნებისათვის. ნაციონალისტური მოძრაობის არსი უფრო

¹⁹ ა. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921, გვ. 32.

მრავლისმომცველია: იგი უპირველესად ყოვლისა, გულისხმობს შიდა სოციალურ კომოგენიზაციას: ჯერ ხალხის მიერ წამყვანი პოზიციის მოპოვებას, საბოლოო ჯამში კი მთელი ერთობის ხალხად ანუ თანასწორუფლებიან წევრთა (მოქალაქეთა) ჩვენ-ჯგუფად ქცევას. ამ ფაქტის გაცნობიერებით არის გაკეთებული, ჩვენი აზრით, იჩხაიძის შემდეგი შენიშვნა: „უნდა აღინიშნოს, რომ ეროვნული მოძრაობა იმ გაგებით, რომლითაც ის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოიყენება, ნაციონალიზმის მნიშვნელოვან, თუმცა მაინც ერთ-ერთ მახასიათებლად უნდა მივიჩნიოთ“.²⁰

კახეთის 1802 წლის აჯანყების ლიკვიდაციის შემდგომ რუსეთის მთავრობის უმთავრესი საზრუნავი საქართველოში გახდა ბატონიშვილების გასახლება. ეს რეაქცია რუსეთის მთავრობის მხრიდან კარგად აჩვენებს, რომ ბაგრატიონთა ოჯახის წარმომადგენელი მეფე ქართული ერთობის კვლავ უმთავრეს იდენტობრივ მარკერად რჩებოდა.

იგივეს ნათელი დასტურია 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებაც. ეს აჯანყებაც საკმაოდ მასობრივი და ნამდვილად სახალხო იყო. მიუხედავად ამისა, აჯანყებულებმა ხელმძღვანელებად ბატონიშვილები (იულონი და ფარნაოზი) მიიწვიეს.

1804 წლის მთიულეთის აჯანყება უკვე მთლიანად ხალხის ინიციატივას წარმოადგენდა. ქართველი ბატონიშვილების მოწვევა აჯანყების სახელმძღვანელოდ მიუთითებს, რომ კვლავ პოლიტიკური მიზნები ჰქონდა ამ აჯანყებას.

1812-1813 წლების კახეთის აჯანყება კიდევ უფრო მასობრივი და ორგანიზებული იყო. ისიც არსებითად პოლიტიკური რევანშის სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული: აჯანყებულებს თვითობის დაცვა ქართული მონარქიის აღდგენით ესახებოდათ შესაძლებლად. ეს კარგად ჩანს იმ ფაქტით, რომ აჯანყებულებმა მეთაურად და საქართველოს მეფედ ბატონიშვილი გრიგოლ იოანეს ძე გამოაცხადეს.

ამგვარად, ერთი მხრივ, ეს გამოსვლები იყო სახალხო, მეორე მხრივ, მონარქისტული. მონარქია, როგორც სახელმწიფოებრივი მოწყობის ფორმა, არსებითად შეუთავსებელია განმანათლებლურ პროექტთან და, შესაბამისად, ნაციონალიზმის თავდაპირველ იდეასთან. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვფიქრობთ, სწორედ ამ მოძრაობებში იშვა ქართული ნაციონალიზმი. მართალია, გარეშე-

²⁰ ი. ჩხაიძე, ნაციონალიზმის მოდერნისტული თეორია და ქართული ნაციონალური პროექტი („თერგდალეულები“). თბ. 2009, გვ. 62.

თა წინააღდეგ ბრძოლა სამეფო ოჯახის სასარგებლოდ უნდა წარმართულიყო, როგორც ეს ხდებოდა ყოველთვის ადრე. მაგრამ იყო უზარმაზარი სხვაობა წარსულში ქართული სამეფო ოჯახის წევრების წინამძღოლობასა და XIX საუკუნის დასაწყისის სახალხო მოძრაობებში ბატონიშვილთა მონაწილეობას შორის. ახლა ინიციატივა ხალხის იყო. ხალხი ითხოვდა ბატონიშვილებისაგან გარკვეული ნაბიჯების გადადგმას. ამ აჯანყებების მასობრივი ხასიათი, ჩვენი აზრით, აჩვენებს ნაციონალიზმის უპირველესი სიმპტომის „ხალხის“ კონცეპტუალიზაციის დასაწყისს ქართულ რეალობაში. თუმცა ის ფაქტი, რომ ეს ხალხი საკუთარ სუვერენობას ვერ აცნობიერებდა და, შესაბამისად, ვერც აფასებდა და წინამძღოლობისათვის მაინც ბატონიშვილებს უხმობდა, მიუთითებს ახალშობილი ქართული ნაციონალიზმის უმწიფრობას და წინა მოდერნის ეპოქასთან მისი დამაკავშირებელი „ჭიპლარის“ გაუწყვეტლობას. ეს უმწიფარი ქართული ნაციონალიზმი თავისი არსით პოლიტიკური იყო.

საუკუნის დასაწყისის სახალხო აჯანყებების მარცხმა ქართული პოლიტიკური და კულტურული ელიტა (ეს ორი მნიშვნელოვნად ემთხვეოდა ერთმანეთს) ორ რამეზე დააფიქრა: პირველ რიგში, მისთვის ცხადი გახდა, რომ სპონტანური გამოსვლები შედეგის მომტანი ვერ იქნებოდა, საჭირო იყო წინა მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარება, უპირველეს ყოვლისა, თავად ელიტის დარაზმვა გარკვეული პროგრამის გარშემო. განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიზნებისა და ტაქტიკის გამოკვეთა და ხალხის წარმართვა სწორედ ამ პროგრამის და წინასწარ დასახული საბრძოლო ტაქტიკის მიხედვით.

ამგვარად დაიწყო სამზადისი იმ პოლიტიკური ქმედებისათვის, რომელიც 1832 წლის შეთქმულების სახელწოდებით არის სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი.

ქართული კულტურული ელიტა XIX საუკუნის დასაწყისში თითქმის მთლიანად თავადაზნაურული კლასით იყო წარმოდგენილი. მოძრაობაში ქართველი ბატონიშვილებიც აქტიურად იყვნენ ჩართულნი. თავიდან მუშაობა ატარებდა საგანმანათლებლო ხასიათს თავად ელიტაში.

ჩვენ მცირე ცნობები გვაქვს იმის შესახებ, თუ რეალურად რა სამხედრო ძალას ფლობდნენ შეთქმულნი. როგორც ცნობილია, შეთქმულება გამოსვლამდე რამდენიმე ხნით ადრე ერთ-ერთმა მონაწილემ გასცა. ამიტომ ჩვენ ამ შეთქმულების შესახებ დაკითხვის ოქმებით ვმსჯელობთ მხოლოდ. მკვლევრები ფიქრობენ, რომ ჩვენებებში შეთქმულნი თავიანთ შესაძლებლობებს ნაკლებად საშიშად ხატავდნენ, იმისათვის რათა სასჯელი შეემსუბუქებინათ. შეთქ-

მულთა მიზანი იყო პოლიტიკური ვითარების შეცვლა სამხედრო გზით, საქართველოს რუსეთისაგან განთავისუფლება ან რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების მოქცევა კვლავ გეორგიევსკის ტრაქტატით დადგენილ სამართლებრივ ჩარჩოებში. ძალიან საინტერესოა თუ როგორ წარმოედგინათ შეთქმულებს მათი გამოსვლის შედეგი. ანუ საქართველოს პოლიტიკური მოწყობა გამარჯვების შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ შეთქმულთა შორის საკმაოდ იყვნენ გაუქმებული სამეფოს ტახტის მემკვიდრეები, აბსოლუტური მონარქიის დაბრუნებას შეთქმულნი არ ფიქრობდნენ. მათი უმრავლესობა აშკარად კონსტიტუციურ მონარქიას უჭერდა მხარს. თუმცა იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც საქართველოს მომავალს სახალხო მმართველობაში ხედავდნენ, აიდეალდებდნენ ძველი ნოვგოროდის ვერეს და ქვეყნის რესპუბლიკურ მოწყობას უჭერდნენ მხარს. განმანათლებელთა იდეებით გამსჭვალულნი საფრანგეთის მსგავს მმართველობას განიხილავდნენ. სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ შეთქმულებაში, პოლიტიკური წყობილების ფორმის მხრივ, რამდენიმე მიმართულება არსებობდა. ერთი ნაწილი, რომლის აზრს გამოხატავდა ფილ. კიკნაძე, განათლებული მონარქიის, ე.წ. კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების მომხრე ყოფილა, ხოლო მეორე ნაწილი, სჩანს, რესპუბლიკელობისაკენ იხრებოდა.²¹

პოლიტიკურ მმართველობაში რესპუბლიკის ფორმის არჩევა არის განმანათლებლური პროექტის ნაწილი, რადგან რესპუბლიკა თანასწორობის პრინციპს, მოქალაქეობას (ქვეშევრდომობის ნაცვლად) და საზოგადოებრივი ცხოვრების არენაზე ხალხის გამოყვანას გულისხმობს.

თუმცა რეალური აგიტაცია მასაში შეთქმულებს არ უწარმოებიათ. მართალია, ეროვნული იდენტობის განსაზღვრა, ისეთი მარკერების გამოკვეთა, როგორიცაა ენა, ისტორია, საკუთარი პოლიტიკური მმართველობა, წეს-ჩვეულებები მათი ყურადღების ცენტრში იყო, მაგრამ შეთქმულებმა არათუ ვერ მოახერხეს ამ იდეალებით ხალხის გამსჭვალვა და მისი ამოძრავება, ნაციონალიზმის იდეებით ხალხის დარაზმვა არც კი უფიქრიათ. შეთქმულებაში ფართო მასების ჩართვას ფიქრობდნენ ცარიზმიდან მომავალი საფრთხის შესახებ ცრუ განგაშით.

²¹ პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს ვიმოწმებთ ნ. პაპავას ნაშრომის „1832 წლის შეთქმულების ისტორიოგრაფია“ (იხ. კრ.: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები. VII. თბ. 2004, გვ. 54). შეთქმულების განმანათლებლურ პროექტთან კავშირის მაჩვენებელი ფაქტობრივი მასალისათვის დამატებით იხ. ე. ორჯონიკიძე. 1832 წლის შეთქმულთა საზოგადოების ეროვნულ-პოლიტიკური პროგრამა, გვ. 11-37.

მიუხედავად ამისა, 1832 წლის შეთქმულება, აშკარად, სრულიად ახალი მოვლენა იყო ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების და პოლიტიკური მოძრაობის ისტორიაში. აქ იყო საუბარი მონარქიისაგან განსხვავებულ პოლიტიკურ მოწყობაზე, იდენტობის უმთავრეს მარკერებზე, და ხალხის მონაწილეობაც მნიშვნელოვნად ითვლებოდა შეთქმულების წარმატებისათვის. სწორედ ამის გათვალისწინებით (და არა მარტო გარეშე ძალასთან დაპირისპირების გამო) პოლიტიკური რევანშის ეს მცდელობაც XIX საუკუნის პირველი ათწლეულების სახალხო გამოსვლების გაგრძელებად და მათთან ერთად ქართული ნაციონალიზმის დასაწყისად უნდა მივიჩნიოთ.

გ. ნოდია მიუთითებს რა, რომ ქართველი ერის თანამედროვე იდეამ განვითარება XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო,²² საგანგებოდ ჩერდება საკითხზე შეიძლება თუ არა 1832 წლის შეთქმულება ჩათვალოს ქართული ნაციონალიზმის დასაწყისად: „შეიძლება დავა იმაზე, ხომ არ იქნება უფრო სამართლიანი ახალი დროის ქართული ნაციონალიზმის ისტორია დაგვეწყო 1832 წლიდან, როდესაც მოხდა შეთქმულება საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად. ნიშანდობლივია, რომ ეს შეთქმულება ინსპირირებული იყო 1830 წლის საფრანგეთის რევოლუციით და 1830-31 წლების პოლონეთის აჯანყებით... ამ აზრით, ის ნაციონალისტური აჯანყებების დასავლურ მოდელს მიჰყვებოდა, თუმცა ეს მცირემასშტაბიანი შეთქმულება განცალკევებულ ეპიზოდად დარჩა, რომელსაც არ დაუტოვებია კოჰერენტული იდეოლოგია და პოლიტიკური გაგრძელება არ ჰქონია. რაც მთავარია, აქ არ იყო *ერის მშენებლობის* მცდელობა. თავისი განწყობითა და ინსტიტუტებით ის უფრო პრემოდერნული ქართული დინასტიის აღდგენაზე იყო მიმართული. ჯანყის ზოგადი შთაგონება შეიძლება მართლაც დასავლეთისაგან მოდიოდა, არ ჩანდა თვალნათლივი კავშირი ერისა და მოდერნიზაციის იდეებს შორის ანუ ის, რაც თანამედროვე ნაციონალიზმის ძირითადი საყრდენია“.²³

საერთოდ, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში ქართული ნაციონალიზმის დასაწყისად XIX საუკუნის 60-იანი წლები მიაჩნიათ.²⁴

²² გ. ნოდია. ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი, გვ. 119.

²³ გ. ნოდია. ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი, გვ. 136: შენ. 11 (კურსივი ავტორისაა. – მ.ჩ., ქ.მ., ს.ქ.).

²⁴ მაგალითად, ი. ჩხაიძე მიუთითებს: „ნაციონალიზმის წარმოქმნას გარკვეული წინაპირობები სჭირდება, რომლებიც ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზების გამო XIX საუკუნის 60-ან წლებში ყალიბდება, სწორედ იმ პერიოდში, როცა ასპა-

გაგვიჭირდება ამ თვალსაზრისებთან დათანხმება. XIX საუკუნის მეორე ნახევარი ქართული ნაციის ფორმირების დროა და არა ქართული ნაციონალიზმის. მიუხედავად იმისა, რომ 1832 წლის შეთქმულება, მართლაც, არ იყო ქვეყნის მოდერნიზაციის პროცესით უშუალოდ ინსპირირებული მასობრივი მოძრაობა, ის აშკარად უკავშირდებოდა განმანათლებლურ პროექტს როგორც სახელმწიფოებრივი მოწყობის ფორმის თვალსაზრისით, ისე ხალხის როლის მნიშვნელობის აღიარებით გამოსვლის წარმატებისათვის. მისი ინსპირაციის წყარო აშკარად ნაციონალისტური ევროპა იყო. წინა მოდერნის ეპოქის საქართველომ არ იცის რამდენადმე მსგავსი ტიპის გამოსვლა. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ 1832 წლის შეთქმულებაც ქართული პოლიტიკური ნაციონალიზმის გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა ეს იყო აშკარად უმწიფარი ნაციონალიზმი. იგი წარმოადგენდა რეაქციას შევიწროებაზე, მისი მთავარი სისუსტე მდგომარეობდა არა იმაში, რომ შეთქმულებს არ ჰქონდათ საკმარისი სამხედრო ძალა დაპირისპირებოდნენ იმპერიას, არამედ იმაში, რომ ის, რისთვისაც უნდა დაპირისპირებოდნენ იმპერიას, ანუ ქართული ნაცია, მათთვის ჯერ კიდევ სავსებით ცხადი არ იყო რას წარმოადგენდა.

მაგრამ შეცდომა იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ქართული ნაციის იდეაზე წარმოდგენა შეთქმულებს საერთოდ არ ჰქონდათ: მდიდარი ეთნიკური წარსული და საუკუნის დასაწყისის სახალხო მოძრაობები, განმანათლებლობის ევროპული გამოცდილება შეთქმულთა წინაშე სახავდა თუ ლეტალურ სურათს არა, ქართული ნაციონალური იდეის კონტურს მაინც. რუსეთის მიერ ქართული ეთნიკური იდენტობის ერთ-ერთი მთავარი საყრდენის – ბაგრატიონთა დინასტიის – მოშლამ, მაპროვოცირებელი ფაქტორის როლი ითამაშა ამ იდეის კრისტალიზაციაში.

ამგვარად, ქართული ნაციონალიზმი, ჩვენი აზრით, დაიწყო პოლიტიკური ნაციონალიზმით. სწორედ მის საფუძველზე აღმოცენდა მოგვიანებით ქართველი სამოციანელების კულტურული ნაციონალიზმი.

1832 წლის შეთქმულება ძალიან მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა, როგორც გაკვეთილი. ამ გაკვეთილმა ქართულ ელიტას (პოლიტიკური და კულტურული ელიტა, როგორც ითქვა, მნიშვნელოვანწილად ერთმანეთს ემთხვეოდა) გააცნობიერებინა, რომ მყისიერი პოლიტიკური რევანში შეუძლებელია. იმ ვი-

რეზზე „თერგდალეულებად“ წოდებული თაობა გამოდის“ (ი. ჩხაიძე. ნაციონალიზმის მოდერნიზებული თეორია და ქართული ნაციონალური პროექტი („თერგდალეულები“), გვ. 62.

თარებაში, როცა რუსეთის ალტერნატივა (არც კულტურულად, არც პოლიტიკურად) არ ჰქონდათ. შეთქმულნი მართალია, მიხვდნენ, რომ ტრადიციული ქართული მონარქია აღარ გამოდგებოდა ლოიალობის წყაროდ, მაგრამ ლოიალობის ახალი საფუძვლის, ე.ი. ხალხის რეალური შინაარსი პირველი თაობის ქართველი ნაციონალისტებისათვის არ იყო ბოლომდე ნათელი. საზოგადოება კვლავ წოდებრივად დაყოფილი იყო. ბატონყმობის არსებობა არ იძლეოდა ჰომოგენური ერთობის შექმნის საშუალებას. მწვავედ იდგა სხვადასხვა ტიპის სოციალური მარგინალების პრობლემა. არც ბურჟუაზიას ჰქონდა თავისი ადგილი, როგორც ხალხის შემადგენელ ნაწილს. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისაგან განსხვავებით ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესში ქართული ბურჟუაზიის წამმართველ როლზე საუბარი საერთოდ არ შეიძლებოდა.

1832 წლის შეთქმულების მარცხმა ქართულ კულტურულ ელიტას დაანახვა საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოკრატიზაციისათვის მოძრაობის დაწყების აუცილებლობა. ისიც, რომ ეს უნდა ყოფილიყო არა ხანმოკლე, არამედ ხანგრძლივი მოსამზადებელი სამუშაო. ელიტური აქტივობა უნდა გადაზრდილიყო მასობრივ მოძრაობაში.

ხშირად, როცა საუბრობენ ნაციონალიზმის იდეოლოგიით ინსპირირებულ მოძრაობებზე, მოდელად იყენებენ ჩეხი ისტორიკოსის მ. ჰროჩის სქემას, რომლის მიხედვით ნაციონალიზმი, ვიდრე ის გადაიქცეოდეს მასობრივ პოლიტიკურ მოძრაობად, გადის განვითარების კულტურულ ფაზას: „მიროსლავ პროშის მოდელის მიხედვით, ნაციონალიზმი, ჩამოყალიბების პროცესში, შემდეგ ეტაპებს გადის: პირველი (A), არის კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებისაკენ სწრაფვა, რაც მოიცავს ენის რეფორმას, ეროვნული ისტორიის აქტივაციას და მისი როლის გაძლიერებას; მეორე (B) – „პატრიოტების“ ჯგუფის მიერ შექმნილი ეროვნული იდეის საგანმანათლებლო დაწესებულების (სკოლების) და პრესის საშუალებით ხალხამდე მიტანა და მესამე (C) საზოგადოების საყოველთაო მობილიზაცია. ემპირიული მასალის განხილვისას გამოჩნდება, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაწყებული მოძრაობა, შესაძლოა გარკვეული თავისებურებებით, მაგრამ მაინც მკაფიოდ თავსდება წარმოდგენილ მოდელში“.²⁵

ჩვენც ვფიქრობთ, რომ ამ მოდელის პირველ-მეორე ფაზას შეესაბამება ქართველი ნაციონალისტების მოღვაწეობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში,

²⁵ ი. ჩხაიძე. ნაციონალიზმის მოდერნისტული თეორია და ქართული ნაციონალური პროექტი („თერგდალეულები“), გვ. 63-64.

მაგრამ ქართული ნაციონალიზმი ნაციონალიზმის კულტურული ფორმით არ იწყება. როგორც ვთქვით, ის იწყება, პოლიტიკური ფორმით.

ქართული მაგალითი აჩვენებს, რომ კულტურული და პოლიტიკური ნაციონალიზმების ურთიერთმიმართების წარმოდგენა პროჩისეული სქემით ყოველთვის მართებული არ არის. უფრო სწორი ჩანს ამ მიმართების ის დახასიათება, რომელსაც გვთავაზობენ ჯ.ჰათჩინსონი და ე. სმითი. მათ მიხედვით, ეს ფორმები კონკრეტული ვითარებიდან გამომდინარე ენაცვლებიან ერთმანეთს: თუ პოლიტიკური ნაციონალიზმი „ბორძიკობს“ კულტურულ ნაციონალიზმს შეუძლია გაჩენილი ბზარი ერთობის კოლექტიური კულტურული რესურსის განმტკიცებით ამოავსოს.²⁶ თუმც, ეს მტკიცებულება ნაციის ჩამოყალიბებისათვის კულტურულ და პოლიტიკურ ნაციონალიზმებს შორის ევოლუციურ დამოკიდებულებას არ გამორიცხავს. ნაციის პოლიტიკურ ერთობად ჩამოყალიბება გულისხმობს გარკვეული ხარისხის კულტურულ ჰომოგენიზაციას.

მ. პროჩის მოდელს ხშირად იყენებენ ფაქტობრივი მასალის აღსაწერად, თუმც, როგორც ჩვენ, მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ კონკრეტული სინამდვილე ყოველთვის არ თავსდება ამ მოდელში.²⁷

ამგვარად, ქართული ნაციონალიზმის დასაწყისი და განვითარების ეტაპები ზუსტად იგივე არაა, რაც სხვა ქვეყნებში, თუმც ამის გამო განსხვავებული ტიპის ნაციონალიზმზე საუბარი მართებული არ გვგონია, როგორც ამას აკეთებს ზ. შათირიშვილი, როცა მიუთითებს, რომ საქართველოში განვითარდა ე.წ. „აღმოსავლური ნაციონალიზმი“. მკვლევარი, მართალია, როცა შენიშნავს, რომ ევროპული დემოკრატიის ისტორია, ფაქტობრივად, ევროპული ნაციონალიზმის ისტორიაა.²⁸ როგორც უკვე ითქვა, ესაა საერთოდ ნაციონალიზმის არსი. ქართული ნაციონალიზმი მისი ევროპული მოდელისაგან რამდენადმე განსხვავებული გზით ჩამოყალიბდა, მაგრამ ეს გარემოება აღნიშნული ფენომენის არსს, ცხადია, არ ცვლის, იგი უბრალოდ აჩვენებს ამ ფენომენის კონკრეტულ გარემოში განვითარების თავისებურებას.

²⁶ ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მ. ჩხარტიშვილისა, გვ. 116-117.

²⁷ იხ. მაგ. K. Hitchins. Romanian Nation-Formation in Transylvania; The Stages, Seventeenth Century to 1914 in: The Identity of Romania. The Encyclopedic Publishing House. Bucharest. 2009, გვ. 93-94, 116.

²⁸ ზ. შათირიშვილი. Una Sancta და ნაციონალიზმი. საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე. ზ. კიკნაძის რედაქციით. თბ. 2005, გვ. 187, 190.

ამგვარად, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქართული ნაციონალიზმი იწყება XIX საუკუნის სახალხო გამოსვლებით და 1832 წლის შეთქმულებით. ეს იყო ნაციონალიზმის პოლიტიკური ფორმა. აღნიშნული მოძრაობები ნაციონალიზმის ერთ-ერთი ყველზე უფრო ფუძემდებური იდეალის – პოლიტიკური ავტონომიურობის – მიღწევას ისახავდა მიზნად მაგრამ ისინი სათანადო გამოცდილების არმქონე მოძრაობებს წარმოადგენდა. მათი მარცხი გარდაუვალი იყო იმის გამო, რომ ქართველ ნაციონალისტებს ამ დროისათვის ჯერ კიდევ სრულყოფილად არ ჰქონდათ ჩამოყალიბებული ქართული ნაციონალური ერთობის იდეა. მაგრამ სახალხო ხასიათი ან ხალხის გამოსვლის მნიშვნელობის გაცნობიერება ამ მოძრაობებს უცილობლად ათავსებს განმანთლებლური პროექტის და, შესაბამისად, ნაციონალისტური პროექტის, არეალში.

XIX საუკუნის პირველი ათწლეულების პოლიტიკურმა ნაციონალიზმმა შექმნა საფუძველი საუკუნის მეორე ნახევარში მომწიფებული ქართული კულტურული ნაციონალიზმისათვის, რომლის მთავარ შედეგს ქართული ნაციონალური იდენტობის განსაზღვრა წარმოადგენდა.

Mariam Chkhartishvili, Ketevan Mania, Sopio Kadagishvili

THE ARISING OF GEORGIAN NATIONALISM

Summary

Social theorists distinguish two principal types of nations: nations being direct products of modernization processes and nations emerged as results of nationalisms. The Georgian nation belongs to the later type. Accordingly, representation of the history of Georgian nationalism is a key task of Georgian historiography. The Soviet historians treating nationalism as a false bourgeois ideology placed it beyond the academic interests. It is why during the long period (until very recently) the phenomenon of Georgian nationalism was neglected issue. Hence today the study of the problem lacks necessary insights.

The goal of the present investigation is to fill up (of course, only partially) the existed gap and provide up-to-date discourse on the history of Georgian nationalism. In particular, we attempt to provide alternative view on the time of Georgian nationalism's emergence: we argue that the early nineteenth century was a date of Georgian nationalism's origin instead of generally accepted late nineteenth century. We define principle sources and stages of development of Georgian nationalism. The research shows that the matrix of Georgian nationalism despite of its west European sources was not always well-matched with paradigmatic models.

We share opinion according to which nationalism is linked with the Enlightenment project and assert that conceptualization of the notion of "people" may serve as a main indicator of nationalist ideology arising. With this assertion in mind we analyze the empirical data, namely, the anti-Russian uprisings of Georgian peasantry and nobility in the first two decades of the nineteenth century and also conspiracy of Georgian nobility of 1832. We treat these movements as nationalist ones considering them as original facts in the history of Georgian nationalism. We think that these movements were expressions of Georgian premature political nationalism, which in the late nineteenth century had been transformed into mature cultural nationalism.

In this regard we compare the paradigms of interrelations between political and cultural nationalisms proposed by M. Hroch on the one hand, and J. Hutchinson and A. D. Smith, on the other hand. The obtained material makes us to suppose that Georgian case study can be used for elaboration of these theoretical patterns.